

свою ієрархію та структуру. Більшість священиків залишилися вірними в своєму духовному покликанні.

Відповідь на питання, чому ж радянський режим не зумів ліквідувати УГКЦ у передвоєнний період, висловлена у листі митрополита А. Шептицького до папського нунція Ротти від 30 березня 1941 року. Митрополит відзначав, що більшовики не приховували свого устремління знищити церкву, однак робили це «уповільнено, оскільки боялися, щоб не збурило надто великого спротиву серед цілого загалу населення», також через побоювання громадської думки в Європі, а ще через те, що «не почувалися тут як вдома» [8, с. 49].

Що ж стосується відношення радянської держави до проблеми УГКЦ, то вона в цілому була половинчатою. Приєднавши західноукраїнські землі до складу СРСР, більшовицький режим розпочав здійснювати звичну для себе політику воєнничого атеїзму і безбожництва, намагаючись звунити суспільну діяльність УГКЦ та інших релігійних організацій. В умовах Західної України УГКЦ як релігійно-церковна організація мала розвинену структуру і релігійну інфраструктуру. Тому обмежені часи не дозволили правлячому режиму повністю ліквідувати її. Перепоною цьому були і суб'єктивні чинники:

- постать глави УГКЦ – митрополита А. Шептицького;
- консолідованість вищих ієрархів і духовенства;
- широка суспільна підтримка церкви з боку місцевого населення.

Оскільки атеїстична агітація та пропаганда не мали помітного успіху, влада у звичний для себе спосіб залучила до боротьби з УГКЦ репресивні органи, які з кінця 1939 року розпочали планомірну роботу по ослабленню і розколу церкви як організації, політику тиску, шантажу та репресій стосовно духовенства з метою залякати та підпорядкувати своєму впливу греко-католицьке духовенство. Незважаючи на часткові успіхи в цьому напрямі, владі загалом не вдалося встановити контроль над УГКЦ, підірвати її суспільний авторитет, підпорядкувати греко-католиків Московському патріархату Російської православної церкви.

#### Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянської західноукраїнських земель / Людмила Бабенко // Україна і Ватикан. – Івано-Франківськ – Київ, 2008. – Вип. I. – С. 165–171.
2. Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балага та ін.]. – Ужгород, 2000. – 344 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали. 1899–1944. – Кн.1: Церква і суспільне питання. – Львів: Місіонер, 1998. – 570 с.
4. Культурне життя в Україні. Західні землі. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.1: 1939–1953. – 748 с.
5. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944. – Львів. – Т.2; Кн.2: Церква і суспільне питання. – 1998. – 940 с.
6. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т.1. – 920 с.
7. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). – Київ, 2005. – 480 с.
8. Бошорків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Б. Бошорків. – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.

#### References

1. Babenko L. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj na zlami suspil'no-politychnyh al'ternatyv pochatkovogo periodu radjanyzaczii' zahidnoukrai'ns'kyh zemel' / Ljudmyla Babenko // Ukrai'na i Vatykan. – Ivano-Frankivs'k – Kyi'v, 2008. – Vyp.I. – S.165–171.

2. Vozz'jednannja: zb. arhivnyh dokumentiv i materialiv (traven' 1944 – sichen' 1946) [uporjad., przedmova ta pokazzhchyky O. D. Dovganycha ta in.; red. kol.: V. I. Baloga ta in.]. – Uzhgorod, 2000. – 344 s.

3. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj. Zhyttja i dijtal'nist': dokumenty i materialy. 1899–1944. – Kn.1: Cerква i suspil'ne pytannja. – L'viv: Misjoner, 1998. – 570 s.

4. Kul'turne zhyttja v Ukrai'ni. Zahidni zemli. – K.: Naukova dumka, 1995. – T.1: 1939–1953. – 748 s.

5. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj. Zhyttja i dijtal'nist': dokumenty i materialy 1899–1944. – L'viv. – T.2; Kn.2: Cerква i suspil'ne pytannja. – 1998. – 940 s.

6. Likvidacija UGKC (1939–1946): dokumenty radjans'kyh organiv derzhavnoi' bezpeky – K.: PP Sergijchuk M. I., 2006. – T.1. – 920 s.

7. Mytropolyt Andrej Sheptyc'kyj u dokumentah radjans'kyh organiv derzhavnoi' bezpeky (1939–1944 rr.). – Kyi'v, 2005. – 480 s.

8. Boščurkiv B. Ukrai'ns'ka Greko-Katolyc'ka Cerква i Radjans'ka derzhava (1939–1950) / B. Boščurkiv. – L'viv: Vyd-vo UKU, 2005. – 268 s.

*Kontsur-Karabinovyh N. M., candidate of historical sciences, associate professor of history and political science, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ukraine, Ivano-Frankivsk), Kontsur@i.ua*

#### The regularities of Andrej Sheptytsky as the head of the Ukrainian Greek-catholic church relation with the soviet authorities

*The article examines the way metropolitan Andrej Sheptytsky stayed proponent of the rights of the Ukrainian Greek-catholic church. He didn't swear alliance to the Polish officials of the time and advocated the tenets of the Ukrainian Greek-catholic church even after the Western Ukraine became a part of the Soviet Ukraine.*

**Keyword:** Ukrainian Grek-catholic church, metropolitan, regime.

*Концур-Карабинович Н. Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и политологии, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (Украина, Ивано-Франковск), Kontsur@i.ua*

#### Образ главы УГКЦ – митрополита Андрея Шептицкого в антицерковной политике советской власти

*На широчайшем фактологическом материале анализируется состояние УГКЦ на этапе восстановления советской власти. Анализируется роль митрополита А. Шептицкого, который отстаивал честь Украинской греко-католической церкви.*

**Ключевые слова:** Украинская греко-католическая церковь, митрополит, режим.

\* \* \*

УДК 94(477)

**Мараєв В. Р.,**  
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України (Україна, Київ), VladlenMarayev@ukr.net

#### РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО У 1917–1921 РР.

*Досліджується вивчення відносин України і Війська Донського 1917–1921 рр. російськими дослідниками – представниками емігрантської, радянської і сучасної російської історичної науки. Метою статті є аналіз російської історіографії теми, виокремлення найбільш і найменш вивчених російськими істориками аспектів, визначення перспектив подальших досліджень. Встановлено, що відносини України і Війська Донського у 1917–1921 рр. перебували і досі залишаються на периферії інтересів російських науковців. Лише часткове висвітлення отримали політичні і військові аспекти двосторонніх відносин, при практично повному ігноруванні торговельно-економічних. Стан розробки теми в сучасній російській історичній науці є недостатнім і вона потребує подальшого вивчення. Перспективи ґрунтовного дослідження відносин України і Війська Донського 1917–1921 рр. є дуже хорошими, оскільки саме в архівних установах Російської Федерації зберігається значний масив документів з теми.*

**Ключові слова:** російська історіографія, історична наука, Україна, Військо Донське, міжнародні відносини.

Історіографія відносин України і Війська Донського за доби революції 1917–1921 рр. налічує уже майже століття. Природно, що найбільший інтерес до цієї теми виявили

українські та російські дослідники. Власне російська історіографія представлена роботами дослідників-емігрантів (зокрема, із середовища козацької еміграції), радянських і сучасних російських істориків. Вивчення їхнього доробку є невід'ємною складовою всебічного, глибокого і об'єктивного дослідження теми. Метою цієї статті є аналіз російської історіографії відносин України і Війська Донського, виокремлення найбільш і найменш вивчених російськими істориками аспектів теми, визначення перспектив подальших досліджень.

Власне, перші спроби розкрити процес формування і розвитку відносин із сусідньою Україною були зроблені на Дону ще в розпал громадянської війни на Півдні Росії. Так, наприкінці 1918 р. вийшов у світ «Короткий історичний нарис звільнення землі війська Донського від більшовиків і початку боротьби за відновлення єдиної Росії», де відзначено підписання українсько-донського договору, встановлення кордонів, військові поставки, німецький чинник в українсько-донських відносинах [1].

Російська емігрантська історіографія приділила українсько-донським відносинам небагато уваги. Начальник оперативного відділу штабу Донської армії полковник В. В. Добринін згадував про допомогу німців козакам у залагодженні територіального спору з Україною [2]. Донський політик, голова донського Великого Військового Кругу В. А. Харламов у нарисі «Південно-Східний Союз у 1917 р.» згадав про переговори із делегацією Української Центральної Ради про створення загальноросійського федерального уряду і звернув увагу, що Київ пропонував включити до його складу представників лише соціалістичних партій [3, с. 290]. Колишній управляючий відділом (тобто міністр) внутрішніх справ козацького Дону К. П. Каклюгін у висвітленні українсько-донських відносин 1918 р. послуговувався переважно мемуарами донського Військового Отамана П. М. Краснова «Всевелике Військо Донське», хоча при цьому активно критикував політичну діяльність автора [4, с. 73, 82, 92].

Донський політик М. М. Мельников, переслідуючи мету покласти край проукраїнським настроям у середовищі козацької еміграції, пригадав територіальні претензії України до Війська Донського [5, с. 25; 6, с. 22]. В історичному нарисі «Трагедія Казачества» згадується, що проблема кордонів помітно гальмувала українсько-донські переговори, однак зрештою була вирішена шляхом укладення міждержавної угоди [7, с. 178]. А. О. Зайцов і М. М. Головін вважали, що українські територіальні домагання були фікцією, однак підтримувалися німецькою владою. Також у поле зору цих авторів потрапила співпраця Української Держави і Всевеликого Війська Донського у створенні Південної армії [8; 9]. С. Г. Сватіков одним із перших вказав на спроби Військового Отамана П. М. Краснова на рівні Паризької мирної конференції домогтися визнання включення до складу Всевеликого Війська Донського частини українських територій Катеринославщини [10, с. 163].

Загалом, у середовищі російської білої еміграції про українсько-донські відносини знали досить мало. Це фактично визнала редколегія провідного білоемігрантського журналу «Часовой» у 1964 р., видаючи рецензію на спогади генерала М. А. Свечина. Переговори донських представників із Гетьманом П. П. Скоропадським і німецьким командуванням у Києві були зараховані до маловідомих фактів історії [11, с. 27].

Відчутний брак джерельної бази був серйозною проблемою російської (як і української) емігрантської історіографії. До того ж, більшість авторів переслідували радше політичну, ніж дослідницьку мету, намагаючись у першу чергу дискредитувати й розкритикувати своїх опонентів.

Радянська історіографія, замкнена у жорсткі ідеологічні рамки, практично не досліджувала взаємовідносини Української Народної Республіки та Української Держави з небільшовицькими державними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії. Займатися «контрреволюційною» тематикою було не актуально й не престижно, а то й небезпечно, тому про неї завжди згадували у винятково негативному сенсі. Наприкінці 1920-х рр. працівники Військової академії ім. М. В. Фрунзе Р. П. Ейдеман і М. С. Какурін писали про спроби Центральної Ради у 1917 р. налагодити відносини з донським Військовим Отаманом О. М. Каледіним та її «приховано ворожу» позицію щодо радянської влади, яка й стала причиною оголошення Раднаркомом війни [12; 13].

З-поміж радянської історичної літератури, виданої у 1960–80-х рр., слід відзначити роботи Д. З. Мутагірова, К. А. і С. К. Хмелевських [14; 15; 16]. К. А. Хмелевський, зокрема, зазначав, що на територію Таганрозького округу у травні–липні 1918 р. поширювалися дії гетьманської адміністрації. Доказом цього він вважав підтримку таганрозцями всеукраїнського страйку залізничників [15, с. 175]. Позитивною ознакою згаданих праць є широке залучення архівних документів, мемуарів «контрреволюційних» діячів, матеріалів преси.

В енциклопедії «Гражданская война и военная интервенция в СССР», на відміну від більшості енциклопедичних і довідкових видань радянського періоду, згадується прізвище донського посла в Україні О. В. Черячукіна [17, с. 608].

За доби перебудови послаблення ідеологічного тиску і відкриття ширшого доступу до архівів спричинили появу досліджень з історії Білого руху, в яких порушувалася проблема його стосунків із національними рухами на теренах колишньої Російської імперії. В. Д. Зиміна розглянула діяльність урядів П. П. Скоропадського, П. М. Краснова і М. О. Сулькевича, які вона вважає «білогвардійськими, германофільськими і монархічними» [18]. Її робота, написана із залученням значної кількості джерел, містить цінні відомості про українсько-донські відносини, але ще значною мірою залишається під впливом радянських стереотипів.

Для сучасних російських істориків (після 1991 р.) тема відносин України і Війська Донського, як і взагалі відносин антибільшовицьких сил з національними державними утвореннями, що постали на теренах колишньої Російської імперії, не є в пріоритеті. Певну увагу до українсько-донських взаємин виявили А. В. Венков та О. О. Смирнов у своїх біографіях П. М. Краснова [19; 20]. Змістовнішою у цьому плані є робота А. В. Венкова, хоча варто зазначити, що обидва історики у змалюванні подій 1918 р. користувалися в основному спогадами П. М. Краснова «Всевелике Військо Донське», переносючи на свої дослідження і переваги, і недоліки цього джерела. За твердженням А. В. Венкова, «знаючи справжню ціну «Українській державі», донські делегації і сам отаман в основному переговори вели з німцями, а гетьманський

уряд іноді з презирством називали «невдалим експериментом на живому народному організмі» [19, с. 116].

У 2008 р. вийшла комплексна монографія А. В. Венкова, присвячена Донській армії у 1918 р., її участі у війні з більшовіками. В контексті цієї проблематики автор на основі архівних документів і опублікованих матеріалів розглядає воєнну співпрацю Української Держави і Всевеликого Війська Донського [21].

А. С. Кручинін і В. П. Трут поверхово висвітлили початковий етап українсько–донських відносин – переговори Центральної Ради і Генерального Секретаріату з військовим урядом Дону у листопаді–грудні 1917 р., спроби створення загальноросійського федерального уряду, координування дій проти більшовиків [22; 23]. Ціла низка істориків – О. О. Антропов, В. Ж. Цветков, Р. Г. Гагкуєв, О. С. Пученков – звернулися до питання співпраці Української Держави і Всевеликого Війська Донського у створенні Південної, Астраханської і Російської народної армії, залучивши широку джерельну базу [24; 25; 26; 27].

На цьому тлі вирізняється ґрунтовна монографія Ю. Д. Гражданова, присвячена історії донської козацької державності за Військового Отамана П. М. Краснова [28]. Автор не оминув увагою налагодження дипломатичних відносин, військову співпрацю, проблему українсько–донського кордону, висвітлив окремі епізоди переговорного процесу, політику Німеччини на землях України і Війська Донського. Однак українсько–донські взаємини у дослідженні Ю. Д. Гражданова розчиняються у висвітленні загальної проблематики зовнішньополітичної діяльності донського уряду. В рамках окремої статті Ю. Д. Гражданов розглянув основні тенденції подальшої історії Всевеликого Війська Донського – періоду перебування у складі денікінських Збройних Сил на Півдні Росії [29].

Досліджувати українсько–донські взаємини суттєво допомагають довідкові видання з історії Білого руху та участі російського офіцерства у подіях громадянської війни. З–поміж них найбільш широким охопленням матеріалу вирізняються роботи С. В. Волкова і А. В. Ганіна [30; 31; 32].

Аналізуючи російську історіографію, не можна обійти увагою написану російською мовою монографію білоруського вченого, доктора історичних наук, професора А. П. Грицкевича «Боротьба за Україну, 1917–1921» [33]. Автор задекларував метою зробити огляд подій в Україні з національних позицій, уникаючи крайнощів в оцінках та штампів радянської і російської історіографії. А. П. Грицкевич розглянув підписання українсько–донської «Попередньої угоди» 7 серпня 1918 р., переговори П. П. Скоропадського і П. М. Краснова на станції Скороходове, створення Південної армії.

Таким чином, відносини України і Війська Донського у 1917–1921 рр. все ще залишаються на периферії інтересів російських науковців. Сучасна російська історична наука виявляє більше інтересу до історії Добровольчої армії та Збройних Сил на Півдні Росії в цілому, ніж до Війська Донського, Української Держави, Української Народної Республіки, а тим більше їх зовнішньої політики. Лише часткове висвітлення отримали політичні і військові аспекти українсько–донських відносин, при практично повному ігноруванні торговельно–економічних. Стан розробки теми в російській історичній науці є недостатнім і вона потребує подальшого вивчення.

Перспективи ґрунтового дослідження відносин України і Війська Донського у 1917–1921 рр. слід визнати дуже хорошими, оскільки саме на території Російської Федерації зберігається значний масив документів з цієї теми – у фондах Державного архіву Російської Федерації, Російського державного військово–історичного архіву (м. Москва), Державного архіву Ростовської області, Державного архіву Волгоградської області, Державного архіву Краснодарського краю та інших архівних установ.

#### Список використаних джерел

1. Краткий Исторический Очерк освобождения земли войска Донского от большевиков и начала борьбы за восстановление единой России. – Б. м., 1918. – 20 с.
2. Добрынин В. Борьба с большевизмом на Юге России. Участие в борьбе донского казачества. Февраль 1917 – март 1920: (Очерк). – Прага: Славянское издательство, 1921. – 119 с.
3. Харламов В. А. Юго–Восточный Союз в 1917 г. // Донская Летопись. – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1923. – №2. – С.285–292.
4. Каклюгин К. П. Донской Атаман П. Н. Краснов и его время // Донская Летопись. – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1924. – №3. – С.68–162.
5. Мельников Н. М. О самостийности // Вестник Казачьего Союза. – Париж, 1928. – №14–15 (Январь – Апрель). – С.22–29.
6. Мельников Н. М. О самостийности // Родимый Край: Ежемесячный Казачий журнал. – Париж: Правление Казачьего Союза, 1930. – №6. – С.13–27.
7. Трагедия Казачества. (Очерк на тему: Казачество и Россия). – Прага, 1933. – Ч.1. – Годы 1917–1918. – 258 с.
8. Зайцов А. А. 1918: Очерки по истории русской Гражданской войны. – Жуковский – М.: Кучково поле, 2006. – 368 с.
9. Головин Н. Н. Российская контрреволюция в 1917–1918 гг. – Т.2. – М.: Айрис–пресс, 2011. – 704 с.
10. Сватиков С. Г. Россия и Дон (1549–1917). – Белград: Издание Донской Исторической Комиссии, 1924. – VIII + 592 с.
11. Н. К., В. О. Михаил Свечин. «Записки старого генерала о былом» // Часовой. – Брюссель, 1964. – Август – сентябрь. – №458–459 (8–9). – С.26–27.
12. Какурин Н. Стратегический очерк гражданской войны // Какурин Н., Ковтун Н., Сухов В. Военная история гражданской войны в России 1918–1920 годов. – М.: Евролинц, 2004. – С.5–168.
13. Эйдман Р., Какурин Н. Гражданская война на Украине // Петлюровщина. – М.: Эксмо; Алгоритм, 2005. – С.33–108.
14. Мутагиров Д. З. Экспансионистские планы германского империализма на Дону в 1918 году // Вестник Ленинградского университета. Серия истории, языка и литературы. – Л.: Издательство Ленинградского ун–та, 1962. – №14. – Вып.3. – С.47–59.
15. Хмелевский К. А. Крах красновщины и немецкой интервенции на Дону (апрель 1918 – март 1919 года). – Ростов–на–Дону: Издательство Ростовского ун–та, 1965. – 228 с.
16. Хмелевский К. А., Хмелевский С. К. Бура над тихим Доном: Исторический очерк о гражданской войне на Дону. – Ростов–на–Дону: Ростовское книжное издательство, 1984. – 176 с.
17. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. С. С. Хромов; Ред. кол.: Н. Н. Азовцев, Е. Г. Гимпельсон, П. А. Голуб и др. – М.: Советская Энциклопедия, 1983. – 704 с., ил., 24 л. ил. и 4 л. карт.
18. Зими́на В. Д. Крах германофильской монархической контрреволюции на юге России в годы гражданской войны и интервенции. – Калинин: Калининский государственный ун–т, 1989. – 88 с.
19. Венков А. В. Краснов // Белые генералы. – Ростов–на–Дону: Феникс, 2000. – С.81–172.
20. Смирнов А. А. Атаман Краснов. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 368 с.: 16 л. ил.
21. Венков А. В. Атаман Краснов и Донская армия. 1918 год. – М.: Вече, 2008. – 480 с.: ил.
22. Кручинин А. С. Генерал–от–кавалерии А. М. Каледин // Белое движение. Исторические портреты: Л. Г. Корнилов, А. И. Деникин, П. Н. Врангель... – М.: Астрель; АСТ, 2006. – С.85–125.
23. Трут В. П. Дорогой славы и утрат. Казачьи войска в период войн и революций. – М.: Яуза; Эксмо, 2007. – 544 с.
24. Антропов О. О. Астраханское казачество. На переломе эпох. – М.: Вече, 2008. – 416 с.: ил.

